

Wally Seccombe

A HÁZIASSZONYY ÉS MUNKÁJA A KAPITALIZMUSBAN*

* Eredeti tanulmány: Seccombe, Wally (1974): The Housewife and Her Labour under Capitalism. In: *New Left Review* 83: 22–41.

Az 1970-es évek Amerikájában zajló úgynevezett „házimunka-vita” egyik jelentős alakja Wally Seccombe, aki az elsők között kísérelte meg marxi terminológiával feltárni a háziasszony munkájának központi szerepét a kapitalizmusban. Kiindulópontja a munkaérték-elmélet következetes alkalmazása magára a munkaerő reprodukciójára, szembenállva mind a polgári közgazdaságtan, mind a marxista elmélet megközelítésével, amely a házimunkát nem tekinti a tőkés termelés strukturális elemének, ezzel legitimálva a háziasszony pozíciójának és munkájának láthatatlanná tételét. Seccombe abban látja a házimunka alapvető és feloldatlan kettősségét, hogy míg az áruvá vált munkaerő újratermelésével folyamatosan értéket állít elő, a kapitalizmus sajátos logikája szerint mégsem tekinthető termelő munkának (mivel nem kapcsolódik közvetlenül a tőkéhez, és nem termel érték-többletet), így bér sem jár érte, amelynek mélyreható következményei vannak a háziasszony társadalmi pozíciójára, tudatára és lehetőségeire nézve. A férje, gyermekei és önmaga létfenntartásához elengedhetetlen reproductív munka mint természetes női kötelesség és szeretetszolgálat jelenik meg, elleplezve azt az alapvető személyvesztést, hogy a bér valójában nem a munkáért, hanem az újratermelt munkaerőért jár. A házimunka így a férjtől való teljes anyagi kiszolgáltatottságot, elmaradott munkakörülményeket és a nyilvános tértől való elszigeteltséget jelenti, amely korlátozza érdekérvényesítését és a kollektív ellenállásban való részvételét. A háztartási és ipari egységekre történő felosztás tehát a munkásosztály legjelentősebb törésvonala, amely észrevétlenül fordítja egymás ellen a családtagokat, és kizárja a háziasszonyokat a közös szerveződés és küzdelem teréből.

A nőmozgalom második hulláma az 1960-as évek végén a nők elnyomását tematizáló radikális feminista irodalom kisebb özönét idézte elő. Ezek a szövegek zömében deskriptív jellegűek voltak. Noha a nők életkörülményeit általában akkurátusan és színesen írták le, analitikusan gyenge lábakon álltak. A nők elnyomásának közvetlen tapasztalatát ritkán tudták annak strukturális gyökereinél megragadni. Ez alól részben kivételt képez a háziasszony és a kapitalizmusban végzett munkájának marxista elemzése. Ezen a területen, csak hogy hármat megnevezzünk közülük, Margaret Benston (1969), Peggy Morton (1972) és Juliet Mitchell (1966) értékes kutatásokat végeztek. A közelmúltban Selma James és Mariarosa Dalla Costa (1973) dolgozták ki a háziasszonyról alkotott tézisüket, amely heves vitát váltott ki a radikális feministák körében. Érvelésük központi gondolatára figyelemre méltó viszontválaszok születtek a nőmozgalom különböző berkeiben, különösen annak szocialista szárnyában. Mindez hozzájárult a kérdésről folytatott vita fellángolásához, és azzal a ténynyel szembesítette a munkásmozgalmat, hogy a háziasszonyok *nagyszámú munkásságként* teljes mértékben kívül rekedtek a munkásosztály kései kapitalizmusban folytatott szerveződésein és küzdelmein.

A polgári közgazdászok természetesen mindig is figyelmen kívül hagyták a háziasszonyt mint munkást. Aki a fetiszált árelmélet bűvöletében él, annak minden tevékenység, amely nem lett árral megjelölve, *a priori* nem gazdasági folyamat. Mivel a háztartásban dolgozók ilyen státuszban vannak, kívül esnek a közgazdászok vizsgálódásain, mint akik nem részei a hivatalos közgazdaságtannak. Hozzáteve, hogy hatalmas „vásárlóerőt” képviselnek, és „váltakozó ízlésük” drámaian befolyásolja a piacot, a háziasszonyokat felszínes, fogyasztó, de soha nem termelő társadalmi élősködőkként ábrázolják.

Sajnálatos, hogy a marxisták szinte sosem támadták meg ezt a reakciós szemléletet, és nem próbálták megdönteni az alapjául szolgáló feltételezéseket. Marx ugyan valóban nem dolgozta ki határozott formában a házimunka elemzését, de ettől még, tudtommal, semmi nincs az életművében, aminek vissza kellene tartania valakit ettől. A *tőkében*, ahogyan az a későbbiekben világossá válik, Marx egy olyan keretrendszert dolgozott ki, melybe a házimunka egyértelműen beilleszthető. Marx mindig is egyazon folyamat két aspektusaként kezelte a létfenntartási eszközök fogyasztását és a munkaerő újratermelését. Továbbá: a munkabérforma az, amely elfedi a házimunka tőkéhez való viszonyát, és Marx világosan kifejezésre juttatta, hogy „ezen a megjelenési formán, amely a valóságos viszonyt láthatatlanná teszi és éppen az ellenkezőjét mutatja, alapulnak mind a munkás, mind a tőkés összes jogi képzetei, a tőkés termelési mód összes misztifikációi” (Marx [1867] 1967: 503).

A házimunka gazdasági funkciójának (a munkaerő újratermelésének) tagadása a marxista elemzés más elemeire is hátrányosan hatott vissza. Például a nukleáris családi egységet a marxisták soha nem helyezték el megfelelően a kapitalista társadalmi formán belül, és gyakran úgy ítélték meg, meglehetősen helytelenül, hogy egy tisztán felépítményjelenségről van szó. A tétovogó elméleti hézagok a ráépülő praxist is labilissá tették. Nem csoda, hogy a baloldali történetileg kevés olyan stratégiai perspektívát tudott kidolgozni, amely közvetlenül számolt volna a polgári család társadalmi viszonyaival.

A CSALÁD VISZONYA A TERMELÉSHEZ

Hogy meghatározhassuk a házimunka termelésben betöltött szerepét, elsőként ismertetnünk kell a család viszonyát a termelési módhoz. Hiszen a társadalmat alkotó társas viszonyok összessége a viszonyok egy központi halmazán alapul, amely minden más viszony struktúrájára, és azok kauzális alapját képezi. Ezt a halmazt a termelési viszonyok alkotják. A család léte és formája teljességgel az uralkodó termelési módtól függ.

A feudális társadalmakban a család azonos volt a termelés alapegységével, ezáltal a házimunka az általános termelésbe ágyazódott. A kapitalizmus alapvető változást

idézett elő a termelési módban, és ezek a szerkezetváltozások a házimunka termelésen belüli pozícióját is módosították. Ezeket a változásokat itt csak vázlatosan sorolom fel, hogy kezdeti áttekintést kapjunk vizsgálódásainkhoz, mielőtt belekezdünk a következő eredmények teljes körű elemzésébe, melyek a gazdaság fejlődésének egészét és különösen a háziasszony tudatát érintik.

A házimunka pozícióját és funkcióját a tőkés termelési mód következő általános jellemzői határozzák meg:

1. Az ipari kapitalizmus beköszöntével az addigi munkafolyamat két, egymástól különálló egységre bomlott: háztartási és ipari egységre. A kétféle egységben végzett munka jellege alapjaiban tért el egymástól. A háztartási egység újratemelte a munkaerőt a munkaerőpiac számára, az ipari egység pedig javakat és szolgáltatásokat termelt az árupiacra. A munkafolyamat szétválasztása előidézte a munkaerő többé-kevésbé nemi alapon történő szétválasztását – a nők a háztartási egységbe, a férfiak pedig a gyárakba tagozódtak. Utóbbi a tőkés termelés, előbbi pedig a tőke újratemelésének egysége.

2. Az iparban a munkást elválasztják a termelőeszközöktől, így munkájának gyümölcsétől is. Az elsajátítás ilyen módja csak az ipari egység sajátja. Noha a tőkefelhalmozáshoz mindkét munkafajta használati értékét elsajátítják, csak az ipari termelésért cserébe fizetnek bért. Ennek az egyik következménye az, hogy általában a háztartási egységet egyáltalán nem tekintik a gazdaság részének.

3. A háztartásban dolgozót nemcsak a termelőeszközöktől választják el, hanem a csereeszközöktől is. A háziasszony emiatt a bér újraelosztásától függ, amely négy szemközt zajlik a férje és közte úgy, hogy a polgárjogban érvényes általános házassági szerződésen kívül semmi sem védi az érdekeit.

4. Mivel a bérforma kizárólag az ipari munka területén uralkodik, ezért csak ebben az egységben szolgál a termelékenység emelése tőkeérdekeket. Következésképp csak ennek az egységnek a munkáját fordítják közvetlenül a termelőerők fejlesztésére. Azáltal, hogy magánmunkává tették, és kizárták az értéktöbblet-elsajátítás küzdőteréből, a házimunka nem áll az értéktörvény uralma alatt, ennél fogva nem is fordítják közvetlenül a termelőerők fejlesztésére. Mindez jelentős különbségeket idézett elő a társadalmi struktúrában és a két egység munkafolyamataiban. Ezeket a különbségeket tükrözi a két terület munkásainak eltérő tudata is. Mivel a nemi különbségek határozzák meg a munka helyszínét és a tudatot, a munka jellegének különbsége a munkások és a munkásnők számára egyaránt biológiai rendeltetésként tűnik fel.

5. A munkafolyamat kettéosztása elválasztotta a fogyasztást a termeléstől, a kettő közé ékelve az árupiacot, hogy ezáltal a családi és egyéni fogyasztás elkerülhetetlenül áruformában történjen.

A HÁZIMUNKA VISZONYA A TŐKÉHEZ

A tőkés termelési mód szétválasztása háztartási és ipari egységekre meggátolja a háziasszony közvetlen kapcsolódását a tőkéhez. Mivel a háziasszonyt a kapitalista társadalmi berendezkedésben kívánjuk elhelyezni, már az elején szükséges megvizsgálunk azokat az elemeket, amelyek közvetítőként szolgálnak a tőkéhez való viszonyában. Szigorú gazdasági értelemben a családi egység az áru piac és a munkaerő piac között helyezkedik el. Ezek a piacok biztosítják a közvetítést a fogyasztás, illetve a termelés számára. A család belső tevékenysége jól tükrözi ezt a kettősséget. A család elfogyasztja azokat a létfenntartási eszközöket, amelyeket az áru piacon szerzett, miközben újratermeli a munkaerejét annak érdekében, hogy eladja a tőkének a munkaerő piacon. A két folyamat egyaránt része a házimunka általános feladatainak. Mivel célunk a háziasszony munkásként való meghatározása, a következőkben elsősorban a háziasszony tőkéhez való kapcsolódásának termelési oldalára szeretnénk koncentrálni.

Amikor a munkaerőt bérbé adják, akkor ezzel az árucikk formát ölt. Más árucikkhoz hasonlóan ez is rendelkezik értékkel, amely az előállításához szükséges munka ráfordításával egyenlő: „A munkaerő értékét, mint minden más áruét, az ennek a sajátos cikknek a termeléséhez, tehát újratermeléséhez is szükséges munkaidő határozza meg. Amennyiben érték, maga a munkaerő csak a benne tárgyiasult társadalmi átlagmunka meghatározott mennyiségét képviseli” (Marx [1867] 1967: 162). A munkaerő értéke akkor válik egyenlővé a munkabér értékével, amikor a munkások értékesítik azt a tőkés számára.

Itt az áruvá vált munkaerő két aspektusa tárult fel. Egyrészt, hogy az az előállítására fordított munkából származik, másrészt, hogy egyenértékű azzal az értékkel, amely a bérből fejeződik ki. Mivel ez a kettősség minden áru jellemző, Marx az érték kifejezés e két pólusát *viszonylagos értékformaként* és *egyenértékformaként* határozza meg. Hogy egyszerűbb módon fejezzük ki ezt a viszonyt, azt is mondhatjuk: e két árucikk, a munkaerő és a munkabér azonos csereértékkel bír. Ez a megfogalmazás pusztán a munkaerőn belüli egyenérték külsődleges formáját – a bért – fejezi ki. Függetlenül attól, hogy melyik oldalról közelítjük meg, vizsgálódásunk hasonló irányban fog folytatódni.

A munkaerő fent kifejtett kettős természete az, amely lehetővé teszi, hogy közvetítő szerepet játsszon a háziasszony és a tőke között, mivel viszonylagos értékformájában a házimunkához, egyenértékformájában pedig a tőkéhez kapcsolódik. Ezeket fordított sorrendben ismertetem.

A MUNKABÉR (EGYENÉRTÉKFORMA)

Marx az ipari munkanapot két részre osztotta. Az első felében (társadalmilag szükséges munkaidő) a munkás bérben kifejezett értéket termel, amely elegendő ahhoz, hogy a maga és a családja életkörülményeit biztosítsa az adott történelmi periódus munkásosztályában uralkodó norma szerint. A munkanap második részében – ezt nevezi Marx többlet-munkaidőnek – a munkás értéktöbbletet termel a tőkés számára. A teljes tőkefelhalmozás a szükséges munkaidőn túl, azon felül végzett többlet-munkaidőben megtermelt értéken alapszik.

A tőkés szemszögéből nézve a munkabér termelési költséget jelent, amely csak egy a különféle költségek közül. A tőkés a profitban érdekelt, a munkabért a beruházás részeként kezeli. Beruházásának alkotóelemei (a forgótőke és az állandó tőke) csak annyiban érdeklik, amennyiben átszervezésük növelheti a profitrátát.

A munka szemszögéből nézve ugyanakkor a munkabér olyan érték, amelyet egyedül az ipari munkás hozott létre a munkanap egy meghatározott részében. „A munkás által állandóan újratermelt termék egy része az, ami hozzá a munkabér formájában állandóan visszaáramlik. A tőkés az áruértéket persze pénzben fizeti ki neki. Ez a pénz azonban csak átváltozott formája a munkaterméknek, illetve helyesebben a munkatermék egy részének. Miközben a munkás a termelési eszközök egy részét termékévé változtatja át, korábbi termékének egy része pénzzé változik vissza. Előző heti vagy elmúlt félévi munkája az, amivel mai vagy a következő félévi munkáját fizetik” (Marx [1867] 1967: 529).

MUNKAERŐ (VISZONYLAGOS ÉRTÉKFORMA)

Noha a munkabér a proletár család kizárólagos monetáris létfenntartási eszköze, ez csupán a munkaerő kettősségének egyik oldalát fejezi ki. A múltbeli munka csak akkor veheti fel viszonylagos értékformáját, ha az előállítására fordított munka mértékét meghatározták. „[A munkaerő] értéke, mint minden más árué, már meg van határozva, mielőtt forgalomba kerül, mivel a munkaerő termelésére meghatározott mennyiségű társadalmi munkát fordítottak, használati értéke azonban csak az utólagos erőnyilvánításban áll” (Marx [1867] 1967: 165).

A „meghatározott mennyiségű társadalmi munka” egy része bizonyosan a munkabérből vásárolt árucikkekben ölt testet (lakhatás, ételmezés, ruházzkodás stb.). Csakhogy az árucikkek nem sétálnak be önszántukból a háztartások ajtaján, a család megélhetésévé változtatva át magukat. A házat ki kell takarítani, az ételt el kell készíteni és a ruhákat ki kell mosni annak érdekében, hogy a munkabér értéke létfenntartási eszközzé váljon. Egyszerűen az árucikkek a vásárlás időpontjában még nem nyerték el végleges, fogyasztható formájukat. További munka – nevezetesen a házimunka – szükséges ahhoz, hogy megújított munkaerővé változzanak.

Amikor a háziasszony a bérből vásárolt javakkal dolgozik és szükségszerűen megváltoztatja azok formáját, tevékenysége annak a megdermedt múltbeli munkának a részévé válik, amely a munkaerőben ölt testet. Az általa létrehozott érték az árucikké vált munkaerő értékének részeként realizálódik, amikor az eladásra kerül. Mindez pusztán a munkaérték-elmélet következetes alkalmazása magára a munkaerő reprodukciójára – nevezetesen, hogy minden munka értéket hoz létre, amikor egy árucikk bármely részét termeli, amely más árucikkkel egyenértékűként jelenik meg a piacon.

Felmerülhet az az ellenérv, hogy a házimunka magán- és nem társadalmi munka, ez pedig nem teszi lehetővé a munkaerő értékesülését, és a munkaerő értékének részét sem képezheti. Hogy erre választ adjunk, be kell vezetnünk a konkrét és az elvont munka különbségét. Szemléltessük ezt egy példával: egy cipész és egy szabó munkája konkrét jellemzőit tekintve két, egymástól gyökeresen eltérő munkatípus. Azonban amikor cipőik és kabátjaik árucikk formájában piacra kerülnek, mint értékek egyenlővé válnak, absztrakt módon közös mérték szerint fejezve ki a cipész és a szabó munkáját. Ha ezt kiterjesztjük úgy, hogy leképezze a totalizált áru piac valóságát, egy magasabb szintű absztrakció lép életbe: a társadalom munkáját egységesen kifejező általános egyenérték – a pénz.

A munkaerő ebbe a piactérbe kerül be és megszab egy árat. Az ebben a sajátos áruban testet öltő múltbeli munka így a munkabér által hasonul a társadalmi átlagmunkához. Valójában egy cseppet sem számít, hogy a házimunka konkrét körülményei privatizáltak. A helyzet az, hogy a munkaerő árucikként való értékesítése a piacon a munka valamennyi alkotórészét absztrahálja, lényegtelenévé téve privát eredetüket.

Marx ebben az összefüggésben a következőket írja: „Az, ami csak erre a különös termelési formára, az árutermelésre érvényes – hogy tudniillik az egymástól független magánmunkák sajátosan társadalmi jellege ezeknek a munkáknak mint emberi munkáknak az egyenlőségében áll, és hogy ez a jelleg a munkatermékek értékjellegének formáját ölti [...]” (Marx [1867] 1967: 77).

Miközben a házimunka a munkaerő értékesítésével értéket állít elő, magánmunkaként továbbra is az értéktörvény hatáskörén kívül marad. Más szóval közvetlenül részt vesz a munkaerő termelésében, míg a tőkéhez nincs közvetlen kapcsolódása. Ez az a sajátos *kettősség*, amely meghatározza a házimunka jellegét a kapitalizmusban.

A MUNKAERŐ ÁTVÁLTOZÁSA MUNKABÉRRÉ

Az egyenlet mindkét oldalát tekintetbe véve azt látjuk, hogy a házimunka meghatározó szerepet tölt be a munkaerő viszonylagos értékének termelésében, azonban egyáltalán nem részesül annak bérben kifejezett egyenértékében. Mivel a munkaerő és a munkabér

egyenértékűek, absztrakt módon az egyenlet két oldalára azonos mértékű társadalmi munka kerül, ez az egyenértékűség azonban nem jelent konkrét azonosságot. A munkaerőt termelő munka és a bért termelő munka merőben különböző munkaformák. A házimunka része az előbbinek, de ki van zárva az utóbbiból.

De úgy tűnik, van egy hiba az egyenletünkben. Ha a bér egyenlő a munkaerő értékével, de a munkaerő értékét termelő házimunkáért nem jár bér – akkor nem inkább egy egyenlőtlenességgel van dolgunk? Valójában egy polgári megtévesztéssel állunk szemben, amely a bérforma hamis megjelenési formájából adódik. A bér a munkáért, és nem az újratermelt munkaerőért járó fizetségként jelenik meg. Marx a bérmunka vonatkozásában fel is hívja a figyelmet erre a megtévesztésre, mely érvényes a házimunkára is.

Szemléltetésképpen osszuk két részre a munkabért: az A rész a bérmunkás (és helyettesei), míg a B rész a háztartásban dolgozó (és helyettesei) létfenntartását biztosítja. B rész értéke megegyezik a házimunka által megtermelt értékkel. De vajon meghatározható-e ez az érték? Marx nem hagy kétséget afelől, hogy igen. A nem-termelő munkát végzők vonatkozásában, akik személyi szolgáltatást nyújtanak (mint a szakácsok, varrónők stb.) a következőket írja: „Ez [...] nem akadályozza annak, hogy e nem-termelő munkások szolgálatainak értéke ugyanolyan (vagy analóg) módon határozódik és határozható meg, mint a termelő munkásoké: tudniillik a termelési költségek által, amelyekbe fenntartásuk, illetve termelésük kerül” (Marx [1905] 1976: 124).

Ezek tehát a házimunka értékének meghatározásához szükséges kritériumok. A házimunka értéket hoz létre, mely saját önfenntartásának „termelési költségeivel” egyenlő – nevezetesen a bér B részével. A + B szimmetrikus módon működnek a bérforma egészen belül. Megvásárolják az árukat, amelyek szükségesek a mindenkori munkaerő újratermeléséhez. Amennyiben a háziasszony kezeli a bér *egészét*, és azt fogyasztható használati értékke alakítja át, amely *mindkét* munkaerő újratermeléséhez szükséges, azzal a bér teljes értékét átalakítja, miközben gyarapítja értékét egy B résznek megfelelő összeggel.

HÁZIMUNKA: SZÜKSÉGES, DE NEMTERMELŐ MUNKA

Ha a házimunka ténylegesen átvizsgálva és létrehoz értéket, ez alapján nevezhetjük termelő munkának? Általános, ahistorikus értelemben a házimunka használati értékeket állít elő, tehát termelő munka. Nem lehet kétségünk afelől sem, hogy a házimunka a történelem során mindig is társadalmilag szükséges munka volt, ahogy a kapitalizmusban is az.

A házimunka nem tűnik el attól, ha a bérmunkás egyedül él: vagy a béréből kell fedeznie (étterem, mosoda, takarítási szolgáltatások stb.), vagy magának kell extra

munkaidőben elvégeznie. Másrészt a munkaerő reprodukciója nem pusztán mindennapi szükséglet, de egy teljes, újabb munkásgeneráció újratermelését is magában foglalja. Ebben az értelemben a munkaerőt előbb termelik újra, mint hogy a munkás egyáltalán munkába állna.

Azonban ezektől az általános jellemzőitől a házimunka még nem válik termelő munkává *a tőkés termelés specifikus kontextusában*. Ahogy azt Marx világosan kifejti: „E meghatározások tehát nem a munka anyagi meghatározásából (nem termékének természetéből, sem a munkának mint konkrét munkának a meghatározottságából), hanem abból a meghatározott társadalmi formából, azokból a társadalmi termelési viszonyokból vannak véve, amelyekben ez a munka megvalósul” (Marx [1905] 1976: 122). „Csak az a munkás termelő, aki értéktöbbletet termel a tőkés számára, vagyis a tőke önértékesítésére szolgál. [...] A termelő munkás fogalma ezért semmiképpen sem pusztán a tevékenység és a hasznos hatás közti viszonyt, a munkás és a munkatermék közti viszonyt zárja magába, hanem egy sajátosan társadalmi, történelmileg keletkezett termelési viszonyt is, amely a munkást a tőke közvetlen értékesítési eszközévé bélyegzi” (Marx [1867] 1967: 474).

Ezek szerint a termelő munkának két ismérve van: közvetlenül kapcsolódik a tőkéhez és értéktöbbletet termel. A házimunka egyik kritériumnak sem felel meg. Kapcsolódása a tőkéhez nem közvetlen (azaz nem bér munka), másrészt nem termel több értéket, mint amennyit birtokol. A házimunka (gazdasági értelemben véve) nem-termelő munka, Marx a nemtermelő munkáról adott leírásával összhangban, miszerint „[o]lyan munka ez, amely nem tőkére, hanem *közvetlenül* jövedelemre cserélődik, tehát munkabérre vagy profitra” (Marx [1905] 1976: 122).

Vajon a házimunka nemtermelő munkaként történő kategorizálása cáfolná, hogy értéket hoz létre? *A tőkésben* e két kategória között nem feszül ellentmondás: „Ha mármost az értékképzési folyamatot és az értékesítési folyamatot egybevetjük, azt látjuk, hogy az értékesítési folyamat nem más, mint bizonyos ponton túl meghosszabbított értékképzési folyamat. Ha az utóbbi csak addig a pontig tart, amelyen a munkaerőnek a tőke által megfizetett értékét új egyenérték pótolja, akkor egyszerű értékképzési folyamattal van dolgunk. Ha az értékképzési folyamat túllépi ezt a pontot, akkor értékesítési folyamattá válik” (Marx [1867] 1967: 184).

HÁZIMUNKA ÉS BÉRFORMA

A bér egyrészt a munkás kezén megy keresztül, biztosítva saját létfenntartását, másrészt a felesége kezén, aki a családról gondoskodik. Egyazon fogyasztási egység tagjaiként a férj és a feleség azonos mértékben érdekeltek a bér nagyságában, miközben annak formája

éles ellentétet szül közöttük. Úgy tűnhet, hogy a munkást (a bérmunka fontossága miatt) megfizetik a munkájáért, míg a háziasszonyt (a házimunka trivialisága miatt) nem. Ez a látszat mindkettőjüket megtéveszti. Mielőtt leleplezzük ezt a szemfényvesztést, az elején le kell szögeznünk, hogy a bér megtévesztő megjelenési formájának egyik része sem tisztán illuzórikus. Az a tény, hogy a férj fizetést kap kézhez, míg a felesége nem, maga a kegyetlen valóság, mindazonáltal megtévesztő is, mivel arra szolgál, hogy a valóságos viszonyt láthatatlanná tegye és – ahogy Marx felismerte – „éppen az ellenkezőjét” mutassa ennek a viszonyoknak (Marx [1867] 1967: 503).

A bér megtévesztő volta azon alapul, hogy az ipari munkáért járó fizetségként jelenik meg, felcserélve a munka fogalmát a munkaerőre. Ahelyett, hogy az ipari munkáért lenne megfizetve, valójában a bért egy merőben más munkáért, a család munkaerejének újratermeléséért fizetik ki. Ez a fogalomcsere azért történhet meg, mert az ipari munkás egyedül áll a tőke előtt, míg az, aki munkaerejét újratermeli, a háttérben marad. A háziasszony kizárása a munka tőkére váltásából ezért kritikus tényező a bér hamis megjelenítésében. Míg a marxistákat lekötötte e megtévesztésnek az a része, mely a termelés pontján megy végbe, gyakran szem elől tévesztették annak másik aspektusát, amely elkendőzi a háziasszony szerepét a tőkés termelés összefolyamatában. Mivel ez a két aspektus valójában egyazon hamis látszat két, egymást kölcsönösen meghatározó oldala, a bér megjelenési formájának következményeit teljeskörűen csak akkor tudjuk felmérni, ha felismertük annak eredendő kétoldalúságát. Hiszen az ipari munkás csak akkor tudja szabadon eladni a munkaerejét, ha a háziasszonyt előzetesen kizárták a bértranzakcióból, és fordítva: csak akkor tudják háttérbe szorítani a háziasszonyt és láthatatlanná tenni munkáját, ha a munkás független és szabad szereplőként jelenik meg a munkaerőpiacon.

Olyan ez, mintha a tőke rendezne egy darabot *A munkanap* címmel. Amikor felgördül a függöny, gyárkapuk előtt összezsúfolódott ipari munkások csoportját látjuk, készen arra, hogy bérért dolgozhassanak. A közönséget annyira magával ragadja a színpadon zajló cselekmény, hogy valóságnak látja a színjátékot. Eközben megfélemlenek róla, hogy az eléjük táruló jelenet nem csupán a színészi munka eredménye. Benne van a színpad mögött maradt háttérmunkások (a háziasszonyok) több órás előkészítő munkája is. Mivel nem láthatóak, el is feledkeznek róluk, miközben elengedhetetlenek a darab sikeréhez.

A bér misztifikációjának hatóköre láthatóan nemcsak a közvetlen érintettekre terjed ki, hanem széles körben érvényesül. E misztifikáció egyik legfőbb következménye az értéktobblet eredetének teljes elleplezése. A munka fogalmi felcserélését a munkaerőre nézhetjük úgy is, mint amely megszünteti a múltbeli és eleven munka közötti különbséget. A következő passzusban Marx rekonstruálja ezt a különbséget, és ezzel

leleplezi a tőke és munka közötti csere tolvaj természetét. „De a múltbeli munka, amely a munkaerőben rejlik, és az eleven munka, amelyet a munkaerő teljesíteni tud, vagyis napi fenntartási költsége és napi kifejtése két egészen különböző nagyság. Az első határozza meg csereértékét, a második alkotja használati értékét. [...] A munkaerő értéke és a munkafolyamatban való értékesítése tehát két különböző nagyság. Ez az értékkülönbség lebegett a tőkés szeme előtt, amikor a munkaerőt megvette. [...] [A] munkaerő eladója, akár csak bármely más áru eladója, realizálja az áru csereértékét és elidegeníti használati értékét. Az egyiket nem kaphatja meg anélkül, hogy a másikat oda ne adja” (Marx [1867] 1967: 182–183).

Tehát amikor a „múltbeli” munka értékét kivonják az eleven munka értékéből, az érték-többletet eredményez. A bérforma, amely a múltbeli munkát eleven munkának láttatja, elleplezi az érték-többlet mögötti munkát, úgy tüntetve fel azt, mintha a tőke természetes származéka volna. Ily módon a tőkefelhalmozás misztériuma szervesen beépült a kapitalista termelési mód struktúrájába. Az ipari munka és a házimunka kettéválasztása, valamint az utóbbi megfosztása a tőkéhez való közvetlen kapcsolódástól – ezek a strukturális előfeltételei a tőke és a munka közti csere hamis ábrázolásának, amely éles ellentétben áll annak valós természetével.

A HÁZIMUNKA FUNKCIÓJA: GAZDASÁGI ÉS IDEOLÓGIAI REPRODUKCIÓ

„A tőkés rendszer önmagát szabályozza, ahogy minden pillanatban újratermeli és fejleszti eredeti struktúráját [...] a tőkés rendszer történelmi totalitás, amely minden pillanatban módosítja eredetét és továbbterjeszti alkalmazási területeit, magába olvasztva mindazt, ami ellenáll neki” (Godelier 1972: 180). Egy társadalmi formának folyamatosan újra kell termelnie a termeléséhez szükséges feltételeit. Ez konkrétan azt jelenti, hogy három különféle reprodukciónak kell lejátszódnia: (a) a termelőeszközökben, (b) a termelőerőkben (munkaerő), és (c) a termelési viszonyokban. A reprodukció e fajtái a társadalmi rendszer fennállásának *sine qua non*ját képezik. A tőkés viszonyok között a házimunka a második és harmadik típusú újratermelés szerves alkotóeleme. Noha mindkettő ugyanabba a munkafolyamatba van ágyazva, és ugyanazok a munkások végzik ugyanazon a munkanapon, fontos, hogy ezeket fogalmilag szétválasszuk, mivel a társadalmi totalitás különböző aspektusait termelik újra. A munkaerő újratermelése gazdasági funkciót tölt be, míg a termelési viszonyok reprodukciója ideológiai természetű. Ha ezeket a funkciókat egymástól elkülönítve vizsgáljuk, akkor a család helyét az alap-felépítmény szerkezetén belül pontosabban gondolhatjuk el.

A MUNKAERŐ REPRODUKCIÓJA

A munkaerő újratermelése a munkához szükséges *kapacitás* újratermelése. A házimunka a munkaerőt két szinten reprodukálja, melyek párhuzamosan zajlanak: (i) napi, illetve (ii) generációs szinten. Az előbbi arra szolgál, hogy a bérmunkás minden reggel eljusson a gyárkapuig, az utóbbi pedig a bérmunkások és a háztartásban dolgozók következő generációját termeli újra.

Hogy erről pontosabb képet kaphassunk, a munkához szükséges kapacitást három komponensre bontottam, és hozzárendeltem a házimunka azon részét, amely újratermeli őket, jelölve a két – (i) napi (^N), illetve (ii) generációs (^G) – szintet.

<i>Újratermelt munkaerő:</i>	<i>Szükséges háztartási munka:</i>
fizikai gondoskodás	terhesség és szülés ^G , gyermekgondozás ^G , takarítás ^{NG} , főzés ^{NG} , a család életének szervezése ^{NG} , bevásárlás ^{NG}
pszichés gondoskodás	mindennapos feszültségek levezetése és kezelése ^{NG} , szívélyes családi viszonyok elősegítése ^{NG} , szexuális kapcsolatok ^N
képességek	gyermekkori szocializáció ^G (az iskolával közösen)

A TERMELÉSI VISZONYOK REPRODUKCIÓJA

A család különleges szerepet játszik a termelési viszonyok ideológiai reprodukciójában. Az állam (oktatási és média apparátusán keresztül) kiegészíti, de nem helyettesíti ezt a funkcióját. Hiszen a család és mindenekelőtt az anya az, aki szolgálatkész alanyokat termel a társadalmi rend számára. A gyermekek korai szocializációja elsődlegesen az anya feladata. Végso soron fiatal felnőttek előállítása a cél, akik egy attitűdökből és észlelési struktúrákból álló repertoárt elsajátítva készségesen valósítják meg önmagukat a polgári viszonyok előre elrendezett mintáján belül. A tőkés életvilág támasztotta igényeknek megfelelő személyiség kialakítása főként az élet első éveiben lezajlott elsődleges szocializáció során megy végbe.

Freud úttörő felfedezését, miszerint az első hat év központi szerepet játszik az érett személyiség kialakulásában, ténylegesen soha nem cáfolták meg. A marxisták azonban túlkompenzálták az egyébként egészséges bizalmatlanságukat a társadalmi jelenségek pszichológiai magyarázataival szemben, amikor a polgári társadalmi

viszonyokon belül lezajló gyermek-szocializáció jelentőségét nagyrészt figyelmen kívül hagyták. Ahogy Sartre fogalmazott, sok marxista műveit olvasván az embernek már-már az az érzése támad, hogy az egyén tudata akkor jelenik meg, amikor először munkába lép.

Az első hat év teljes egészében a nukleáris családon belül zajlik le. Ezekben az években alapozzák meg a gyermekek későbbi asszimilációját a külvilághoz. Elsősorban az anya feladata megteremteni ennek a betagozódásnak az alapjait. Ez a szocializációs munka reprodukálja a termelési viszonyok bizonyos alkotóelemeit – azokat az alapvető struktúrákat, melyeken a felnőtt személyiség alapszik. Ennyiben ideológiai munkáról van szó.

A CSALÁD VISZONYA AZ ALAPHOZ ÉS A FELÉPÍTMÉNYHEZ

A család munkája egyidejűleg termeli újra a munkaerő és a termelési viszonyok alkotó-elemeit. Ebből következően a tőkés termelési módon belül a családi egység funkciója reprodukatív, azonban ennek a funkciónak egyaránt van gazdasági és ideológiai aspektusa.

Ha az alapot és a felépítményt különálló intézményi területekként gondoljuk el, alkalmazva a polgári társadalomtudományok határozottan kijelölt klasszifikációs határait, akkor a család fentebbi leírása hibásnak tűnhet. Innen nézve ugyanis nem ésszerű azt állítani, hogy a család egyszerre része az alapnak és a felépítménynek is. Valójában maga a kérdés – „a család az alap vagy a felépítmény része?” – van helytelenül feltéve, amely a marxi kategóriák félreértéséből ered.

Az alap és felépítmény fogalmak a társadalmi világ különböző funkcionális szintjei vagy aspektusai közti bizonyos meghatározott viszonyokat jelölik. A gazdasági tevékenység (az alap) maga alá rendeli a társadalmi rendet, mivel ez az a társadalmi tevékenység, amely biztosítja a materiális világ (újra)termelését. Az ideológiai tevékenység pedig a tudat szintjén tartja fenn a társadalmi világ koherenciáját. Nem szükségszerű, hogy egy intézménynek (mint amilyen a család) kizárólag a társadalmi tevékenységek egyik vagy másik aspektusából kelljen állnia. Az ideológiai tevékenység része lehet a társadalmi életnek, melynek gazdasági funkciója van. Valójában tehát ez zajlik a családban: társadalmi tevékenysége egyaránt újratermeli a munkaerő és a termelési viszonyok bizonyos aspektusait, és ebben az értelemben mondhatjuk, hogy a nukleáris család olyan kétarcú intézmény, amely egyszerre lát el az alapra és a felépítményre jellemző funkciókat.

A HÁZIMUNKA ÉS A TERMELŐERŐK FEJLESZTÉSE

A háztartás elválasztása a termelőeszközöktől a polgári korszakban súlyos következményekkel járt a családra nézve. Ez a szétválasztás vonta ki ugyanis a háztartási egységet az értéktörvény hatásköre alól. Az ipari termelésben a tőke fáradhatatlan hajtóereje biztosítja a lendületet a munka és a technológia megszervezésének állandó fejlesztéséhez, amely mindig is a tőkés rendszer védjegye volt. A tőkével való közvetlen kapcsolódás hiányában viszont ezek a fejlesztések nem jutnak el a háztartási munkaerő belső szerkezetéig, így a teljes tőkés korszak alatt egyszer sem történt jelentős strukturális átalakulás a háztartási munkafolyamat megszervezésében.

Az ipari termelésben az adott munkaidőegység alatt elért termelékenység-növekedés az értéktöbblet arányos növekedését eredményezi. Mivel ez növeli a profitot és versenyelőnyt biztosít a vállalatoknak, a tőkés fejlődés alaptörvénye, hogy a vezetőség állandóan keresi a termelékenység emelésének módját. Ez a tőkés fejlődés belső imperatívusza, amely a termelőerők átalakításának és fejlesztésének motorja a kapitalizmusban. Ez mind növekvő technológiai komplexitásban nyilvánul meg, illetve az annak megfelelő fejlesztésekben a munkaerő átfogó megszervezése és felosztása terén.

A háztartásban nem zajlott le ezzel összemérhető fejlődés, mivel az új technológiák megjelenésének gyakorlatilag nem volt hatása a munkaszervezésre. Száz évvel ezelőtt a háziasszony egyedül gürcölt a konyhában egy kis fatüzelésű kályha felett. Ma már elektronikus tűzhely és egyéb háztartási készülékek állnak rendelkezésére, de továbbra is egyedül és változatlan munkaszervezésben kell robotolnia. Dalla Costa pontos megállapításokat tesz erről: „amíg a háziasszonynak elszigeteltségben kell szülnie, felnevelnie és vigyázni a gyermekeire, a házimunkák magasfokú gépesítése ellenére nem jut szabadidőhöz, amikor elhagyhatná a háztartást. Mindig szolgálatban van [...], munkanapja nem azért nem akar véget érni, mert nincsenek meg a megfelelő gépei, hanem mert elszigetelt” (Dalla Costa 1972).

Az ipari munkafolyamat szüntelen fejlődése mellett a háztartási munkafolyamat azért stagnált tehát, mert a házimunka nem része a változó tőkének, nem órabérben fizetik, és ezért a tőkének nem fűződik érdeke az itt elért termelékenység emelkedéséhez. Hogy a háztartási teendőket egy vagy éppen négy óra alatt végzik el, nincs hatással a tőkére. Amíg a bérmunkás minden műszakban feltűnik, képes és szándékában áll dolgozni, ahogyan a jövőben a gyermekei is, addig csak ez lesz az, ami valójában számít. Ennek fényében cseppet sem meglepő, hogy a háztartás munkafolyamata van a legkevésbé hatékonyan megszervezve a kapitalizmusban. Éppen azért, mert hiányzik a folyamatos ösztönzés arra, hogy a hatékonyságfejlesztés érdekében újjászervezzék a házimunkát,

ez az egyetlen munkafolyamat, amelyet nem társadalmásítottak, noha nincs semmi olyan magában a munkában, amely gátolná azt.

Noha az ipari fejlesztés nincs közvetlen hatással az otthoni munkaszervezésre, az árucikkek fogyasztásán keresztül az új technológiák mégis utat találnak a háztartásba. Azonban ezeket itt a legkevésbé progresszív módon alkalmazzák, mivel a tőkeérdek a legkevésbé hatékony személyes fogyasztáshoz fűződik, hogy az egy főre eső elfogyasztott javak mennyiségét maximalizálják. Ennek az egyenlőtlen és kombinált fejlődésnek a következménye, hogy a háztartásokban úgy van jelen a legfrissebb technológia, hogy a munkaszervezés közben változatlan marad. Ennek a strukturálisan előidézett stagnálásnak több döntő következménye is van:

1. A tőkés társadalom korszakában a háztartási egység vitalitása és autonómiája folyamatosan erodálódott az ipari termeléshez képest. Az ipari fejlesztések szükségessé tették az ipari munkaerő korszerűsítését is, amit azonban a család elmaradott egységként képtelen volt elvégezni. A folyamatosan továbbfejlesztett munkaerő újratermelésének bizonyos kulcsmomentumait ezért az állam vállalta át (ahogy arról az oktatás átfogó és exponenciális fejlődése tanúskodik). Mindez nem csupán csökkentette a család társadalmi rendben betöltött szerepét, de még banálisabbá tette a házimunka természetét.

2. Amíg a munkásosztály széles rétegei a munkafolyamat újjászervezésén keresztül lényegesen magasabb szintre jutottak a technikai szakértelem és az általános ismeretek terén, addig a háziasszony nagyrészt ebből is kimaradt. A munkájából származó szakértelem és tudásszint alig fejlődött az elmúlt száz évben. A többi terület dinamikus fejlődő munkafolyamataihoz viszonyítva a háziasszony pozíciója a munkásosztály legalsóbb rétegein kívül minden más réteghez képest romlott. Az oktatás és kultúra általános fejlődése és kiterjesztése csak minimálisan mérsékelte ezt, ritkán jutva el a háziasszony nyilvános tértől elszigetelt helyéig.

3. A család mint társadalmi egység anyagi kiszolgáltatottsága saját strukturális alávettségéhez vezet a kapitalista társadalmi formában. A család kénytelen kilépni saját egységéből, hogy a szükséges létfenntartási eszközeit mind árucikkek, mind bér formájában megszerezze az árupiacról. A család osztályhelyzetét ezek a külső viszonyok határozzák meg, behatárolva tagjai lehetőségeit és létfeltételeit.

A család strukturális alávettségének ezt a három specifikus tényezőjét most el kell helyeznünk a tőkés rendszer tágabb dinamikáján belül. A tőke uralma alatt a termelési formák és viszonyok uralják az újratermelés formáit és viszonyait. A család, melynek kizárólag újratermelő funkciója van, teljes mértékben ki van szolgáltatva a meghatározottság e hierarchiájának. A tőkéhez való közvetett és közvetített viszonyánál fogva a család szerkezetét és munkáját külső, társadalmi egységétől idegen erők határozzák meg.

A tőke alábbi szakasza, amely leírja „a tőke egyéb fajtáinak” strukturális alárendeltségét az ipari tőkének, könnyedén alkalmazható a családra is. „Amilyen mértékben az ipari tőke a társadalmi termelést hatalmába keríti, forradalmasodik a munkafolyamat technikája és társadalmi szervezete [...]. A tőke egyéb fajtáit, amelyek letűnt vagy letűnő társadalmi termelési állapotokban előtte jelentek meg, nemcsak alávetik az ipari tőkének és funkcióik mechanizmusában neki megfelelően megváltoztatják, hanem ezek már csupán az ő alapzatán mozognak, s ezért ezzel az alapzatukkal élnek és halnak, állnak és buknak” (Marx [1885] 1968: 55). A családi egység vitalitása és autonómiája fokozatosan erodálódott a tőke fejvesztett „haladása” során, ebből fakadó hanyatlását pedig a legkülönbözőbb ideológiai beállítottságú társadalmi kommentátorok siettek diagnosztizálni. Szinte egyhangúan megállapították, hogy a család „válságba került”, noha általában a tüneteken keseregtek, anélkül, hogy az okokat megértették volna.

Ennél sokkal jelentősebb a nyugati háziasszonyok széles rétegeinek megmozdulása, hangos elégedetlenséggel reagálva a háztartási egység objektív stagnálására és elmara-dottságára, amely a közelmúltban céltudatos retorikává állt össze. A korábban atomizált elégedetlenség felhalmozódásának még el kell jutnia az életképes szervezeti formáig, hogy közvetlenül hatni tudjon az osztályharcra. Ahhoz, hogy felderítsük, milyen lehetőségei vannak arra, hogy küzdelmét a nyilvános térben folytathassa, ahol közvetlenül részt vehet a tőke uralmának forradalmi megdöntésében, előbb jobban meg kell értenünk a háziasszony helyzetének és funkciójának hatását tudatára.

MILYEN HATÁSSAL VAN A HÁZIASSZONY HELYE ÉS SZEREPE A TUDATÁRA?

A munkás és termékének elválasztását általában kizárólag a bérmunka sajátosságának tekintik. A marxistáknak, mivel általánosságban sem ismerték fel a háziasszony szerepét a tőkés termelési viszonyokban, törvényszerűen az is elkerülte a figyelmét, hogy ez az elválasztás más módon ugyan, de a házimunkában is végbemegy.

A kapitalizmussal az ipari és a házimunka kettévált, és ez a munka helyszíneinek elkülönítését is jelentette. A nemi alapú szétválasztás a munkanap során a két nemet fizikailag is elkülöníti egymástól. Ez a háziasszonynak nap mint nap kényszerű elszakadást jelent munkája termékétől, azaz férjének és gyermekeinek életkapacitásától, melyet egy számára idegen termelés fogyaszt el. A munkás ezután holtfáradtan, munkaerejét teljesen kimerítve tér haza. Feleségének ezért ideje nagy részét arra kell fordítania, hogy férje viszszerjéje kapacitását, amely kitar a következő műszak végéig. Munkájának egész jellege személyi szolgáltatás – szó szerint szolgálat, hogy mások élhessenek. Az önfeláldozást

a család érdekében ezért mint a „jó” háziasszony elvárt magaviseletének egyik elemét határozzák meg.

Ha a férj a munkáscsalád egyetlen jövedelemforrása, akkor az ő jólléte mindennél előbbre való. A családnak ezért úgy kell tekintenie az egészségére és munkaképességére, mint a legsérülékenyebb árucikkükre. A munkaerőpiac ingadozó bérei, az elbocsátások, sérülések, betegségek vagy sztrájkok mind-mind közvetlenül visszahatnak a munkás családtagjaira. Ez lappangó szorongáshoz és bizonytalanságérzethez vezet, jelentős terhet róva a családi egységre.

Hasonló a helyzet a gyermekekkel, akik a jövő munkásárucikkjei. A munkaerőpiac általános feltételeiről, melyek fogják határozni pénzben kifejezett értéküket, legfeljebb sejtéseik lehetnek. Ez a jövőorientált bizonytalanság védelmező szerepbe kényszeríti a szülőket. Gyakran érzik kötelességüknek, hogy gyermekük számára elérjék a felfelé irányuló mobilitást, és ez az igyekezet gyakran a generációk közötti szolidaritás gyengüléséhez vezet a munkásosztályon belül.

A háziasszony kizárása a bérügyletekből a férjétől való teljes anyagi függőséget jelenti, aki a béréből látja el őt és gyermekeit a létfenntartáshoz szükséges pénzzel. A bér kézhez vételével a munkást illeti a jog, hogy döntsön annak felhasználásáról. A bér családon belüli elosztása a férj és feleség között négy szemközt zajlik le, anélkül, hogy bármilyen szerződés védené az utóbbi érdekeit. A férj „ad” pénzt a hétre, és a nőnek „kérnie” kell, ha még többre van szükség.

Az általánossá vált árutermelés társadalmi viszonyai között „a magánmunkák valójában csak azon vonatkozások révén érvényesülnek a társadalmi összmunka tagjaiként, amelyekbe a csere a munkatermékeket és ezek közvetítésével a termelőket helyezi” (Marx [1967] 1967: 75). A háziasszony munkája és ő maga sem tud érvényesülni, mivel munkájának értéke rejtve marad, és még fizetést sem kap, amellyel igazolhatná azt. Attól, hogy munkájának terméke egy másik személy fenntartásában testesül meg, nem ismeri fel világosan annak tőke általi elsajátítását és a tőkéhez való kapcsolódását sem.

Ennek következtében a háziasszony által elvégzett munka mint „valódi” munka eltűnik. Ezt a láthatatlanná válást hétköznapi beszélgetéseink fordulataiban is tetten érhetjük:

Tanár: Ki dolgozik a családokban, Jimmy?

Jimmy Jones: Az édesapám.

Tanár: Asszonyom, maga nem dolgozik?

Jimmy anyja: Nem, kérem, én háztartásbeli vagyok.

A bérmunkások legalább közvetlenül kapcsolódnak a tőkéhez. Munkájukat általában nem tartják értelmetlennek, vállaltan csak a fizetésért dolgoznak. Így minden rossz érzés nélkül

nyilváníthatják munkájukat elidegenítőnek és táplálhatnak ellenséges érzelmeket főnökük iránt. Egy háziasszony ezt nem teheti meg. Fizetés hiányában, amely igazolná robotolása értékét, munkáját nem tudja gazdasági kifejezésekkel leírni. Munkája „a család iránti odaadásból végzett szeretetszolgálat”. A háziasszony, aki bevallja, hogy utálja a munkáját, az nem „jó anya”. Ezért rendszerint elnyomja magában elidegenedettséget, hogy elkerülje a büntudat és az önmagával szembeni elégedetlenség okozta mentális összeomlást. Ennek az a végeredménye, hogy a házimunka a sors rendeltetéseként jelenik meg, mint a nő természetes hivatása és kötelessége.

A CSALÁDI ÉLET PRIVATIZÁLÁSA

A család tőkés termelési viszonyok által kijelölt helyzetének egyik jelentős következménye volt a családi élet privatizálása. A család elkülönítése a munkahelytől tevékenységét (különösen a háziasszonyét) is elválasztotta a nyilvánosságtól. A család szó szerint atomizált lakóegységekben telepedett le, zárt ajtók mögött. Az otthon a tőkés társadalmakban építészetiileg is úgy lett kialakítva, hogy erősítse a család magánjellegét.

Ezzel párhuzamosan a társadalmi élet minden szegletében eluralkodtak az árukapcsolatok. Innentől minden nyilvános társadalmi érintkezésre rányomta bélyegét a csereérték felsőbbrendűsége. Ennek nyomán eltűnt a közsférából a társadalmi cserekapcsolatok személyes szintje. Az intimitásra, baráti kapcsolatokra, spontaneitásra, nyugalomra és megerősítésre irányuló emberi szükségleteket a tömegkultúra társadalmilag csődöt mondott közsféréja többé nem biztosítja. Az embereket így szó szerint a magánéletbe hajszojják, hogy ott kíséreljék meg kielégíteni ezeket a szükségleteket. A nyilvános térbe való mindennapos belépést tehát a visszavonulás ideje hivatott kiegyensúlyozni. A privatizált családi otthon úgy funkcionál, mint az az élettér, amely az általános társadalmi feszültségeket kiszorítja és elnyeli. Ebben a háziasszony központi szerepet játszik: a köz- és a magánzféra felfokozott dichotómiája idején elsősorban rá hárul a feladat, hogy a magánéletben kirobbanó közéleti feszültségeket a család koordinálásával feloldja. Minden családi konfliktust rövide kell zárnia vagy legalább gondoskodnia róla, hogy az a négy fal között maradjon. Ha a családi viszály átcsap a közsféréba, a nőket hibáztatják, amiért nem tudták kezelni a feszültséget. Közsféra és magánzféra nagyfokú differenciálódása erősíti az otthon atomizált gettójellegét, amely meggátolja a háziasszony társadalmi fejlődését.

A HÁZIASSZONY POTENCIÁLJÁNAK MÉRLEGELESE A POLITIKAI KÜZDELEMBEN

Mivel a háziasszony atomizált és nem kapcsolódik közvetlenül a tőkéhez, rendkívül nehéz felismernie elnyomásának forrását a férjén túl, aki közvetlenül vesz részt abban. Ez nem pusztán észlelési probléma, sokkal inkább az ellenállási lehetőségek objektív korlátozottsága, amely jellemzően passzivitáshoz és beletörődéshez vezet. Elszigetelt lázadása a tőkére nem jelent veszélyt, viszont közvetlenül árthat vele férjének és gyermekeinek. A háziasszony nem tagja semmilyen szakszervezetnek, munkájának megtagadását pedig a törvény bünteti. A háziasszonynak valójában állandóan egy tiltó határozat árnyékában kell élnie, a sztrájkolással ugyanis kockáztatná, hogy elveszik tőle gyermekeit. Ezért ilyen ügyek ritkán kerülnek a törvényszék elé, az anyaság ideológiája egy efféle tettnek még a gondolatát is elnyomja. A háziasszony számára a lázadás egyszerre objektíve kivitelezhetetlen és szubjektíve elgondolhatatlan.

A háztartás fogságában, szembeállva férjével és gyermekeivel, az alárendeltség és lealacsonyítás elleni küzdelmét – a politikai küzdőtértől elválasztva – csak a családi harcokban tudja lefolytatni. A munkáscsaládok története a polgári korszakban családi viszályok története, amelyek azonban a legritkább esetben vittek közelebb a megoldáshoz. A háztartási munkamegosztásról folytatott családi vita csak akkor válik előremutatóvá, ha a nők munkalehetőségekhez jutnak, és a közösség meghatározó szereplőivé válhatnak (az elmúlt évtizedben sok nő számára újra lehetőség nyílt erre, ez azonban korábban nem volt jellemző a polgári korszakra).

Feltételezhető, hogy a munkásosztály alapvető strukturális törésvonala a háztartási és ipari egységekre történő felosztása. Minden (faji, foglalkozás szerinti stb.) szétválasztás gyengíti a munkásosztályt a tőke elleni küzdelemben, azonban a nemi alapú szétválasztás speciális jellegéből adódóan képes elfedni a proletár erők egységére tett káros hatását és ezzel jelentősen megnehezíti beazonosíthatóságát és felszámolását.

A nemi alapú szétválasztás a családi egység privatizált, intim terepén belül történik. Egyik osztályon belüli törésvonal tapasztalata sem ilyen személyes és privát, éppen azért, mert egyik sem épít ilyen mértékben egy privatizált gyakorlatra. Ez okozta a nők megannyi küzdelmének bukását, és a viták módjának személyessé válását. A kapitalista társadalmi formában meghatározott helyzetük objektív korlátozottsága folytán éppen a tömegeket megmozdítani képes politikai harcot nem tapasztalhatták meg. Az, hogy küzdelmeiknek nem volt közös terepe, történetileg jelentősen akadályozta a háziasszonyok radikalizálódását, hiszen a kollektív cselekvés erejét vagy a politikai önszerveződés gyakorlatát csak az együttes ellenállás során lehet felfedezni.

A háziasszonyok korlátozott helyzete azonban nemcsak a mozgósíthatóságukat akadályozza. Szélesebb történelmi perspektívából nézve a szocialista forradalomban betöltött szerepüket is korlátozza. Forradalmi átalakulás csak akkor lehetséges, ha a munkásosztály közvetlenül részt vesz a munka társadalmisításában, tehát mint osztály, a szocialista termelési mód előfeltételeit magában hordja. Amíg a háziasszonyok munkája privatizált, az új rendben betöltött szerepüket sem tudják előre meghatározni, amellyel produktív erejüket a régi rend gyakorlatának felszámolására fordíthatnák.

KILÁTÁSOK

Az, hogy nyíltan beszélünk ezekről a korlátokról, nem jelenti azt, hogy feladnánk a küzdelmet, vagy nem ismernénk el a háziasszonyok potenciális szerepét a politikai harcokban. A szocialista forradalomnak éppen ez az egyenlőtlen és kombinált természete az, amely lehetőséget ad a háziasszony számára, hogy a történelem színpadára lépve küzdjön a saját, valamint a munkásosztálybeli nők általános érdekeiért. Háziasszonyok mobilizációja a házimunka társadalmisításáért, az állam ellen, az árfigyelő bizottságokért stb. – ezek az akciók rendkívüli hozzájárulást jelentenének az osztályharc kibontakozásához, *különösen akkor, ha képesek ötvöződni a párhuzamosan zajló munkásmegmozdulásokkal.*

A forradalmak történetében számos példát találunk, melyekkel megvizsgálhatjuk a küzdelem különféle egyenlőtlenül fejlődött frontjai közötti kölcsönhatások természetét. Ez a kölcsönhatás a közös politikai érdekek felismerésében nyilvánult meg, illetve azokban az esetekben, amikor a küzdelmek fejlettebb formái példával szolgáltak mások számára. Ilyen körülmények között nem ritka, hogy a küzdelmek objektíve elmaradottabb csoportjai nagy léptekkel előretörnek és a maguk eszközeivel hozzájárulnak a forradalmi dinamikákhoz.

A kései kapitalizmus elhúzódo válsága közepette ez a lehetőség a háziasszonyok számára is fennáll. Ez szorosan kötődik a válság jellegéhez – a polgári viszonyok általános felbomlásához a társadalmi élet minden szintjén. A nők radikalizálódása csupán az egyik megnyilvánulása ennek a mindenre kiterjedő válságnak. Noha a múltban olyan atomizált és privatizált népségek mozgósítása, mint amilyenek a háziasszonyok, komoly nehézségekbe ütközött, a jövőbeli lehetőségeket nem szabad elvetnünk. A háziasszonyokat érintő nyomás kétségkívül fokozódik. Ők viselik elsősorban a reálbérek csökkenésének terhet, amitől az egész nyugati munkásosztály szenved. Amikor az infláció felfelé kúszik és a bérszabályozás életbe lép, a háziasszonyoknak fokozniuk kell a munkájukat, hogy a család bevételkiesését kompenzálják, megelőzve életszínvonaluk meredek zuhanását. Vagy munkát kell vállalniuk, hogy kiegészítsék a család jövedelmét, vagy még keményebben kell dolgozniuk

a háztartásban, hogy kijöjjenek a meglévő bevételből. Ezek hatására a háziasszonyok a dühüket az utcára viszik, a főbélőket, a vállalatokat vagy a kormányzatot vádolva helyzetük miatt. Ennek nyomán a fogyasztói bojkottok, a bérsztrájkok, áellenőrző bizottságok és a nem megfelelő állami szolgáltatások elleni kampányok egyre gyakoribbak és harciasabbak lesznek. Ezek a mozgósítások valós potenciállal bírnak, különösen, ha csatlakoznak a munkásszervezetek folyamatos kampányaihoz. Így valóban erősíthetik a munkásság egységét, és egy pontig ellenszegülhetnek a munka nemek alapján történő szétválasztásának.

Azonban ha fel is tesszük, hogy ezek a mozgósítások sűrűsödni fognak, és nem futnak a reformizmus mellékvágányára, még akkor sem feltételezhetjük, hogy a háziasszonyok biztosítanak majd a nők küzdelmének döntő hajtóerejét. Ellenkezőleg, az 1960-as években az otthonukból a felsőoktatásba és az ipari termelésbe áramló nők hatalmas áradata volt az, amely megteremtette a nők radikalizálódásának materiális előfeltételeit az évtized végén. A fejlett kapitalizmusban a nők jelenleg a bérmunkások 30-40 százalékat teszik ki, abszolút számuk és relatív arányuk pedig folyamatosan növekszik. A nőmozgalom vezető rétege főként a népesség e részéből nőhet ki a következő években, mintsem azoknak a csökkenő számú nőknek a köréből, akik továbbra is kizárólag háztartásbeliek. Azok a női bérmunkások és egyetemisták a szakszervezetekben és az iskolákban, akik jelenleg is a férfiakkal való teljes egyenlőségért küzdenek, alkothatják annak a harcnak az élcsapatát, amely egyszer eltörli a nem szerint felosztott osztályokat. Elsősorban ők lesznek azok is, akik segítik majd a háztartásbeliek radikális női öntudatra ébredését. Ez a társadalomban betöltött objektív helyzetükből adódik, mely végső soron minden forradalmi stratégia kiindulópontja.

Fordította: Tillmann Ármin és Zemlényi-Kovács Barnabás
Az eredetivel egybevetette: Csányi Gergely és Sidó Zoltán

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Benston, Margaret (1969): The Political Economy of Women's Liberation. In: *Monthly Review*, Vol. 21., No. 4.: 13–27.
- Dalla Costa, Mariarosa (1972): Women and the Subversion of Community. In: *Radical America*, Vol. 6., No. 1.: 67–102.
- Dobbs, Farrell (1972): *Teamster Rebellion*. Pathfinder Press.
- Engels, Friedrich ([1885] 1978): „Gertrud Guillaume-Schackhoz”. Levelek 1883–1887. 36. kötet. In: *Marx-Engels összes művei*. Kossuth Könyvkiadó.
- Godelier, Maurice (1972): *Rationality and Irrationality in Economics*. NLB.

- Gough, Ian (1972): Marx's Theory of Productive and Unproductive Labour. In: *New Left Review*, Vol. 76., No.1.: 47–72.
- James, Selma – Dalla Costa, Mariarosa (1973): *The Power of Women and the Subversion of the Community*. Falling Wall Press.
- Marx, Karl ([1867] 1967): A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. I. kötet. In: *Marx-Engels összes művei*. Kossuth Könyvkiadó.
- Marx, Karl ([1885] 1968): A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. II. kötet. In: *Marx-Engels összes művei*. Kossuth Könyvkiadó.
- Marx, Karl ([1932] 1977): Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. In: *Marx-Engels összes művei*. Kossuth Könyvkiadó.
- Marx, Karl ([1905] 1976): Értéktöbblet-elméletek. (A "Tőke" IV. könyve). I. kötet. In: *Marx-Engels összes művei*. Kossuth Könyvkiadó.
- Mitchell, Juliet (1966): Women: The Longest Revolution. In: *New Left Review*, Vol 40., No.1.: 11–37.
- Morton, Peggy (1972): Women's Work is Never Done, or the Production Maintenance and Reproduction of Labour Power. In: *Women Unite. An Anthology of the Canadian Women's Movement*. Canadian Women's Educational Press.
- Ollmann, Bertell (1971): *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*. Cambridge.
- Trockij, Lev (1953): *Problems of Everyday Life and Other Writings On Culture & Science*. Pathfinder Press.